شیعر و مەجهول

تەیب جەبار

شیعر کەشفی مەجهوله ، ئەم رستەیە لای کورد و عەرەب زۆر دەوترێت و دەنوسرێت . ئەم رستەیە لە سێ وشەی عەرەبی پێکهاتووە ، بەڵام بە داڕشتنێکی کوردی . وشەی شیعر ، لە زمانی کورددییدا دوو وشەی بەرامبەر هەیە ، ئەوانیش " هونراوە و هەڵبەست "ن. ئێستا هونراوە زیاتر و هەڵبەست کەمتر بەکاردەهێنرێت .ئێمە لەگەڵ ئەوەداین هەر وشەی شیعر بەکاربهێنرێت، چونکە هەموو خەڵکی کورد لەگەڵ ئەو وشەیەدا راهاتووە و تێیدەگا. هەروەها میللەتانی دەوروبەریش هەمان وشە بەکاردەهێنن.

لە زمانی کورددییدا ، کەشف بە واتای دۆزینەوە یاخود ئاشکراکردن دێت ، مەجهولیش واتا نادیار و هەست پێنەکراو .رستەکە بە کوردی دەبێتە " هونراوە دۆزینەوەی نادیارە " یاخود بڵێین " شیعر دۆزینەوەی نادیارە " .لەبەر ئەوەی وشەی شیعر و وشەی مەجهولی عەرەبی زیاتر لەسەر دەمی خەڵکە ، ئێمە لەم نوسینەدا ، هەردوو وشە عەرەبییەکە بەکاردەهێنین ، واتا رستەکە دەبێتە "شیعر دۆزینەوەی مەجهولە " . ئێمە ئەم رستەیە بە راست نازانین و شیعر دۆزینەوەی مەجهول نییە! بەڵکو شتێکی ترە، کە لە کۆتایی نوسینەکەدا دەیسەلمێنین.

ئەم نوسینەی ئێمە، بەشێکە لە زنجیرەیەك نوسین لەسەر هونەری شیعر، هەروەها ڕا و بۆچوونی خۆمان لەسەر ئەو هونەرە. لەبەر ئەوە، لێرەدا زۆر باسی هونەری شیعر ناکەین، بەڵام حەزدەکەین هەندێ پێناسەی جیاجیای شیعرتان پێشکەش بکەین. عەرەب دەڵێ: (شیعر قسەیەکە کێش و سەروای هەیە، مانایەك دەگەیەنێت). شاعیری عەرەب (ابو العلاء المعري) دەڵێ: (شیعر قورئانی شەیتانە). هەروەها دەڵێن: (شیعر وێنەکێشانە بە وشە، شیعر جریوەی چۆلەکەیە، شیعر کەلامی فریشتەیە، شیعر وەرگێڕانی بێدەنگییە، شیعر زمانی جومبازە.....هتد)، هەموو ئەم پێناسانە جوانن بۆ شیعر، بەڵام ئێمە لەناو هەموویاندا پێناسەی (شیعر وێنەکێشانە بە وشە)مان لا جوانتر و پەسەندە.

مەبەستی سەرەکی ئەم نوسینەی ئێمە زیاتر قسە کردنە لەسەر مەجهول و دۆزینەوەی مەجهول و پەیوەندی مەجهول بە شیعرەوە .

مرۆڤ لە رۆژی پەیدابوونیەوە لەگەڵ مەجهولدا دەژی و مامەڵەی بەردەوام یان پچڕ پچڕی لەگەڵ مەجهولدا هەبووە و هەیە .بە بێ مامەڵە کردن لەگەڵ مەجهولدا هەڵناکا و ئاسودە نابێت. بەڕای ئێمە مرۆڤ لەسەرەتای پەیدابوونیەوە تاکو ئەمڕۆ لەگەڵ چوار مەجهولدا مامەڵە دەکات، ئەمانەی خوارەوە چوار مەجهولەکەن:

١.مەجهولی ئەفسانەیی : ئەفسانە بەشێکی گرنگی مەعریفەی مرۆڤە بە درێژایی مێژوو. مەعریفەی مرۆڤ بە ئەفسانە دەستی پێکردووە، ئەفسانە ئەو حەکایەت و چیرۆکانە دەگرێتەوە کە لە لایەن خوداوەند یاخود پاڵەوانی خورافییەوە دەوترێتەوە یاخود ئەنجام دەدرێت ، بەڵام هیچ لەو حەکایەت و چیرۆکانە ناتوانرێت لە واقیعدا جێبەجێ بکرێت و راستیەکەی بسەلمێنرێت ، لەبەر ئەوە ئەفسانە کۆمەڵێ رووداو و پاڵەوانی مەجهولی هەیە ، مرۆڤ بەکاریهێناوە بۆ روونکردنەوەی دیاردە و راستی، یاخود بۆ گوێ رایەڵی و ترساندن و عیبرەت وەرگرتن، هەروەها بۆ خۆشنودی و ئاسوودەیی ڕوحی. ئیتر ئەو پاڵەوانانە زیندەوەری خەیاڵی بن وەك ئاژەڵ و دار و درەخت، یاخود خوداوەند و کەسایەتی جیاواز کە دەسەڵاتی رادەبەدەریان هەیە لە بەڕێوەبردن وگۆڕینی ژیانی مرۆڤ و سروشتدا. ئەفسانە هەر بە مەجهولی دەمێنێتەوە و کەشف ناکرێت. لای خەڵکانێك هەندێکیان

پیرۆزن و گوێ رایەڵی دەبن ، لای خەڵکی تریش دەقی جوان و چێژبەخشن . بەڵام هەندێك ئەفسانەش هەیە بە پێی بەرەوپێش چوونی زانست پووکاونەتەوە و دەپووکێنەوە. مەجهولی ئەفسانەیی بەرهەمی خەیاڵە.

٢.مەجهولی ئایینی : مەجهولی ئایینی ، ئەو شتە مەجهولانە دەگرێتەوە کە لە ئایینیدا (زەمینی بێت یان ئاسمانی) باسی کراوە، مرۆڤ رۆژانە مامەڵەی لەگەڵدا دەکات وەك (بەهەشت ، دۆزەخ ، روح ، شەیتان ، جنۆکە ، پردی سیرات ، ژیانی پاش مردن ..... هتد) ئەم مەجهولانە لە کتێبی ئایینیدا باسیان کراوە و ناویان هاتووە و پیرۆزن ، لای خەڵکی باوەڕدار بوونیان هەیە و نادیارن، ئەم مەجهولە ئایینیانە یەکێکن لە کۆڵەکەکانی باوەڕداری. هەموو مرۆڤ بە گشتی، باوەڕداران بە تایبەتی، مامەڵەی تەواویان لەگەڵدا دەکەن بۆ ڕێکخستنی ژیان و گوزەران و هەڵسوکەوتی ڕۆژانەیان، هەروەها بۆ گوێڕایەڵی و ترساندن و عیبادەت و دڵخۆشی و ئاسوودەیی ڕوحی. نابێت مرۆڤ خۆی لە قەرەیان بدات بۆ کەشف کردنیان . هەروەها تا ئێستا زانست نەیتوانیوە هیچ شتێکیان لە بارەوە کەشف بکات ، ئێمە لەو باوەڕەداین، زانست، نە ئێستا و نە دوارۆژیش، ناتوانێت هیچ شتێکیان لە بارەوە بڵێت، هەر بە پیرۆز ونادیار دەمێننەوە. ئایین و مەجهولی ئایینی بەرهەمی عەقڵ و خەیاڵن.

٣.مەجهولی زانستی (ماددی) : مەجهولی ماددی ئەو مەجهولانەیە کە لە سروشت و مرۆڤدا بونیان هەیە ، وەك (سروشت بە هەموو پێکهاتە و دیاردەکانییەوە ، جەستە و دەروونی مرۆڤ بە هەموو پێکهاتە و دیاردەکانییەوە) . ئەم مەجهولە ماددیانە دیار و نادیارن ، لە سەرەتای پەیدابوونی سروشت و مرۆڤەوە بونیان هەیە ، بەڵام پێکهاتە و بۆندی نێوانیان بە نیسبەت مرۆڤەوە نادیار بووە ، مرۆڤ لە سەرەتای پەیدابوونیەوە تاکو ئێستا، لە ڕێگای زانستەوە، مامەڵەی وردی لەگەڵیاندا کردووە، توانیویەتی پێکهاتە و بۆندی نێوانی بەشێکیان بدۆزێتەوە و ئاشکرای بکات و لە خزمەتی مرۆڤدا بە کاریان بهێنێت . ئەم مەجهولە ماددیانە پیرۆز نین و قابیلی دۆزینەوە و هەڵوەشاندنەوە و جارێکی تر لێکدانەوە و دروستکردنەوەن ، هەروەها لە ڕێگای زانستەوە توانراوە، زۆر هاوکێشە و دیاردە، تەفسیری جیاواز وپێچەوانەیان بۆ بکرێت ، وەك چۆن جاران وایان دەزانی خۆر بە دەوری زەویدا دەسوڕێتەوە ، بەڵام ئەستێرەناس و فەیلەسوڤ ئیتاڵی گالیلۆ گالیلی (١٥٦٤ – ١٦٤٢ز) هات و لە ڕێگای زانستەوە توانی ئەو هاوکێشەیە ڕاست بکاتەوە کە زەوی بە دەوری خۆردا دەسوڕێتەوە ، هەروەها جاران دیاریکردنی ڕەگەزی منداڵ لە زگی دایکدا بە شتێکی مەجهول و حەرام دەزانرا، بەڵام ئێستا لە ڕێگای ئامێرێکی سادەی وەك(سونار)ەوە ، دەتوانرێت ڕەگەزی منداڵ دیاریبکرێت. هەروەها دۆزینەوەی سەرچاوەکانی ماددە و پێکهاتەکانی، هۆکاری دیاردەکانی سروشت، دۆزینەوەی ئەندامەکانی لەشی مرۆڤ و دەروونی مرۆڤ و دیراسە کردنیان، بۆ دۆزینەوە و چارەسەری نەخۆشی. بەڵام ئەم مەجهولانەی سروشت و جەستە و دەروونی مرۆڤ، بە ملیارەهان و جارێ زۆربەیان کەشف نەکراون و پیرۆز نین، لەگەڵ ڕەوتی بەرەوپێشەوە چوونی زانستدا وردە وردە کەشف دەکرێن و بۆ خۆشگوزەرانی و ئاسودەیی وئارامی مرۆڤ سودیان لێ وەردەگیرێت. کەشفی سروشت و پێکهاتەی لەگەڵ کەشفی پێکهاتەی جەستە و دەروونی مرۆڤ بەرهەمی عەقڵ و زانستن. بەڵام لە بواری داهێنانی زانستیدا، خەیاڵ دەوری سەرەکی دەبینێت.

٤.مەجهولی هونەری (شیعر) : من لێرەدا تەنها قسە لەسەر مەجهول لە شیعردا دەکەم، مەجهول لە بەشەکانی تری ئەدەب و بەشەکانی هونەردا جێدەهێڵم بۆ نوسەر و هونەرمەندی ئەو بابەتانە.

مەجهولی شیعرانە کە بابەتی سەرەکی ئەم نوسینەی ئێمەیە، مەجهولێکە پەیوەندی بە مەجهولی ئەفسانەیی و ئایینی و ماددییەوە نییە ، مەجهولێکە پیرۆز نییە و لە گەردونیشدا بوونی نییە ، شاعیر لە ڕێگەی

خەیاڵەوە دروستی دەکات ، مەجهولێکە تایبەتە بە شاعیر خۆی ، کەسی تر بۆی نییە ئەم مەجهولە بەکاربهێنێت، چونکە ئەو مەجهولە کە شاعیر دەیخوڵقێنێت تایبەت دەبێت بە خۆی و تەنها لای خۆی پیرۆزە ، مەجهولێکە لە واقیعدا نایەتە دی ، بەڵکو لە زەینی شاعیر و وەرگردا بەرجەستە دەبێت و چێژ دەبەخشێت، راستە شاعیر لە ڕێگای هەستەوە سوود لە ماددە و دیاردەی سروشت هەروەها جەستە و دەروونی مرۆڤ وەردەگرێت ، بە دروستکردنی بۆندی تازە لەنێوان شتی هەستپێکراوی سروشت و ژیانی مرۆڤدا، لە ڕێگەی خەیاڵەوە سروشتێکی تازەی ناواقیعی دروستدەکات، بەشێوەی وێنەی شیعرانەی بەرجەستە و ئاشنا پێشکەشمان دەکات، کە بەنیسبەت ئێمەی وەرگرەوە وێنەی تازە و چێژبەخشن. مەجهولی هونەری (شیعر) بەرهەمی خەیاڵە.

* * *

هێنانەوەی نمونە و شیکردنەوەی، بۆ مەجهولی ئەو چوار بوارەی سەرەوە، زۆرمان هەیە بەڵام ئێمە لە سەرەوە وتمان مەبەستمان لەم نوسینە زیاتر مەجهولی شیعرانەیە، لەبەر ئەوە هێنانەوەی نمونە و شیکردنەوەی بۆ مەجهولی ئەفسانەیی و ئایینی و زانستی هەڵدەگرین بۆ هەلێکی تر، ئێستا نمونە و شیکردنەوەی مەجهولێکی شیعرانەتان بۆ دەهێنینەوە.

دلاوەر قەرەداغیی شاعیر لە شیعری (ڕێبوارێکی بەربەری بە تەپوتۆزی بیابانەوە) دەڵێ :

(دێمە بانێژەکە
دادەنەومەوە و
بە چرپەیەك کە بەسەر بەفرەکەدا دەخلیسکێ
بەزوبانێکی تەپوتۆزاوی کە خۆیشم تێی ناگەم
ڕێبواری بەربەری بانگ دەکەم)[1].

ئەم کۆپلە شیعرە، کە شاعیر خۆی بکەرەکەیەتی، لە چەند جووڵەیەك پێکهاتووە و بە چەند وێنەیەك دەریبڕیوە، لە دێڕی یەکەم و دووەم و پێنجەمدا، سێ جووڵە و سێ وێنە هەیە، وێنەکان ئاساین، وەرگر بە ئاسانی وێنای دەکا و وەریدەگرێت.

دێمە بانێژەکە
دادەنەومەوە و
.....
.....
ڕێبواری بەربەری بانگ دەکەم.

(هاتن بۆ بانێژە) و (دانەوینەوە) و (بانگ کردن)، جووڵە و وێنەی ئاساین، ڕۆژانە پیادەیان دەکەین، دەیانبینین و هەستیان پێدەکەین. بەڵام قوڵایی بابەتەکە و داهێنان لە کۆپلە شیعرەکەدا لە جووڵە و وێنەی دێڕی سێیەم و چوارەمدایە. وە نەبێ دێڕی یەکەم و سێیەم و پێنجەم ڕۆڵیان نەبێ، چونکە تەواوی پێنج دێڕەکە بەیەکەوە، جووڵە و وێنەی کۆپلە شیعرەکە تەواو دەکەن.

---

(١) دلاوەر قەرەداغی/ لێرەولەوێ باران.. دووراودوور هەتاو/ کۆشیعر/ سلێمانی–چاپخانەی تاران/ چاپی یەکەم–٢٠٢٠/ ل ٥٩٠.

لە دێڕی سێیەمدا وێنەیەکی مەجهولمان پێشکەش دەکات (بە چرپەیەك کە بەسەر بەفرەکەدا دەخلیسکێ)، چرپە دەنگە، دەبیسترێ، بەڵام نابینرێ و کێشی نییە، شاعیر وای وێنا کردووە، هەم دەبینرێ و هەم کێش و قەبارەی هەیە، کاتێ چرپەکە لە دەمی دەردەچێ و دەکەوێتە خوارەوە و بەسەر بەفری بەردەم باڵەخانەکەدا دەخلیسکێ. دروست ئەم وێنەیە مەجهولە، لە واقیعدا نایەتە دی، شاعیر دروستیکردووە، لای وەرگر زۆر سەرسامکەر و چێژبەخشە.

لە دێڕی چوارەمدا شاعیر وێنەیەکی تری مەجهولمان پێشکەش دەکا (بە زوبانێکی تەپوتۆزاوی کە خۆیشم تێی ناگەم)، زوبان–زمان–قسەکردن، دەنگە، دەنگیش دەبیسترێ بەڵام نابینرێ، شاعیر خەسڵەتی تەپوتۆزاوی داوە بە زمان، وەك بڵێی دەبینرێت، کە ئەمە دوورە لە واقیعەوە، چونکە زمان قەت ئەو خەسڵەتەی نەبووە و وەریناگرێت، دەکرێت لە واقیعدا هەندێ خەسڵەتی تر بە زمان–قسەکردن بدرێت، وەك زمانی نەرم یاخود زمانی توند، بەپێی بەرزی و نزمی تۆن و چڕی دەنگی ئاخاوتن. بەڵام هەرگیز خەسڵەتی تەپوتۆزاوی وەرناگرێت، چونکە دەنگ نابینرێت، لە دەمەوە دەردەچێ و تەپوتۆزاوی نییە، کە لە دەمیش هاتە دەرەوە لە هەوادا نابینرێت تاکوو بزانین تەپوتۆزی لێ نیشتووە یاخود نا. داهێنانی شاعیر لەوەدایە بە گۆڕینی خەسڵەتی زمانەکە لە نەبینراوەوە بۆ بینراو و قەبارەدار و دروستکردنی وێنەیەکی مەجهول، کە لای وەرگر سەرسامکەر و چێژبەخشە.

ئەم دوو وێنەیە (خلیسکانی چرپە بەسەر بەفردا) و (زوبانی تەپوتۆزاوی)، خەسڵەت و بۆندی ئاساییان تێکشکاندووە و خەسڵەتی تازە و بۆندی تازەیان دروست کردووە، شتی ناباویان کردووە بە باو، ئەم دوو وێنەیە لە واقیعدا بوونیان نییە، شاعیری داهێنەر دروستی کردوون. لە زەینی وەرگردا سەرسامی دروست دەکەن و بە چێژەوە بەرجەستە دەبن.

ئەم دوو وێنەیە بەرهەمی خەیاڵی مرۆڤن، خەیاڵدانێکی کارا و داهێنەرانەی شاعیر دروستی کردوون.

ئەم دوو وێنەیە تایبەتن بە شاعیر دلاوەر قەرەداغی، هی کەسی تر نییە، هەردووکیان لای شاعیر پیرۆزن، هەقی خۆشییەتی شانازییان پێوە بکات، چونکە موڵکی خۆیین، پێش ئەم کەسی تر دروستی نەکردوون. وەرگریش دەتوانێت بە پیرۆز وەریان بگرێت، ئەگەر وەرگرێکی بەسەلیقە بێت و خەیاڵدانێکی کارای هەبێت.

بەپێی ئەو شیکردنەوەیەی لەسەر کۆپلە شیعرەکە کردوومانە، دەرکەوت کە شیعر کەشفی مەجهول نییە (وەك لە سەرەوە وتمان)، بەڵکو دروستکردنی مەجهولە. چونکە ئەو دوو وێنەیە لەو کۆپلە شیعرەدا وێنەی مەجهولی دروستکراون، لە واقیعدا بوونیان نییە، خەیاڵدانی شاعیرێکی داهێنەر دروستی کردوون، نەك ئەوەی لە سروشت یاخود ژیانی مرۆڤدا هەبووبن، تا ئێستا کەس هەستی پێ نەکردوون، دلاوەری شاعیر هاتبێ کەشفی کردبن.

* * *

زۆر جار دەوترێت شاعیر پەیامبەرە، منیش دەڵێم، بەڵێ وایە. بەڵام بە مەرجێ ئەو شاعیرە شاعیرێکی ڕەسەن بێت، خاوەن خەیاڵدانێکی کارا و داهێنەرانە بێت، بتوانێت وێنەی مەجهول دروستبکات، لە زەینی وەرگردا بە ئاسانی بەرجەستە ببێت، نەك وێنەی ئاڵۆز و ڕەق و تەق، شتی باو بگۆڕێت بۆ ناباو، شتی ناباویش بگۆڕێت بۆ باو. دروستکردنی بۆندی تازە لەنێوان شتی هەستپێکراوی سروشت و ژیانی مرۆڤدا، کارێکی ئاسان نییە و بە هەموو کەس ناکرێت، جگە لە شاعیر و هونەرمەندی داهێنەر. هەموو ئەو پەیامبەرانەی بەدرێژایی میژوو بە نەمری ماونەتەوە، ئەو پەیامبەرانەن کە مەجهولیان دروستکردووە، بۆ هەر مەبەست و مەرامێك بێت،

پەیامەکەی خۆی لەڕێگای دەقی ئەفسانەیی و حەکایەت و وێنەی مەجهولەوە گەیاندووە، خۆی و پەیامەکەی بە نەمری ماونەتەوە. بەڵام ئەو پەیامبەرانەی نەیانتوانیوە دەقی ئەفسانەیی و حەکایەت و وێنەی مەجهول دروستبکەن، خۆیان و پەیامەکانیان لەبیرکراون، مەگەر لە کتێبی مێژوودا باسبکرێن.

شاعیری ئەمڕۆ ئەرکێکی قورسی لەسەرە، کە دەبێت ڕۆڵی پەیامبەر ببینێت، شیعرێکمان بۆ بنوسێت پڕ بێت لە وێنەی مەجهول و پەیامی خۆی بگەیەنێت، بە پێچەوانەوە حسابی شاعیری پەیامبەر و پەیامداری بۆ ناکرێت و لەبیردەچێتەوە.

مەجهولی ئەفسانەیی و مەجهولی ئایینی ماون و کاری خۆیان دەکەن و بەردەوامن، لە هەموو جیهاندا خەڵکێکی زۆر پابەندن پێیانەوە و پەیڕەویان دەکەن. بەڵام لای هەندێ خەڵکیش کاڵ بوونەتەوە، لای هەندێ کەسیش بیریان لێناکرێتەوە.

ئەمڕۆ بەهۆی پێشکەوتنی زانست و تەکنەلۆجیاوە، دروستکردنی ئەفسانەی تازە و هاتنەکایەی ئایینی تازە، کارێکی زەحمەتە و دەتوانین بڵێین مەحاڵە. مەجهولی ئەفسانەیی و ئایینی، هەزاران ساڵە هەن، دەقی خۆیان وەرگرتووە و بەکاردەهێنرێن و گۆڕانکارییان بەسەردا نایەت، دەتوانین بڵێین خەریکە ببنە شتێکی ئاسایی و سادە، بەڵام پیرۆزن، خەڵکانێکی زۆر پێیانەوە پابەندن. ژیان بەردەوام لە گۆڕاندایە، زانست و تەکنەلۆجیا بەردەوام لە پێشکەوتندایە، مرۆڤی ئەمڕۆ، ڕۆژ بە ڕۆژ هەست بە نامۆبوونی زیاد دەکات، بۆیە مرۆڤ پێویستی بە مەجهولی تازەیە، وەك لە سەرەوە وتمان بەبێ مەجهول هەڵناکا و ناسرەوێ، بەردەوام پێویستی بە مەجهولی تازەیە بۆ چێژ وەرگرتن و ئاسوودەیی روحی. ئەرکی شاعیر و هونەرمەندە، کە هەمیشە مەجهولی شیعرانە و هونەرییانەی تازەی پەتی بۆ مرۆڤ دروستبکەن، تاکو هەتی نامۆیی کەمبکاتەوە یاخود لێی ڕزگار ببێت، هەست بە ئارامی و دڵخۆشی بکات و روحی ئاسوودە بێت.

پوختەی مەبەستی بابەتەکەمان بە چوار خاڵ، بەم شێوەیەی خوارەوە کۆتایی پێ دەهێنین:

١. ئەفسانە: بەرهەمی خەیاڵە، دروستکردنی مەجهولە.
٢. ئایین: بەرهەمی خەیاڵ و عەقڵە، دروستکردنی مەجهولە.
٣. زانست: بەرهەمی خەیاڵ و عەقڵە، کەشفی مەجهولە.
٤. هونەر (شیعر): بەرهەمی خەیاڵە، دروستکردنی مەجهولە، نەك کەشفی مەجهول.

سلێمانی/ تەموزی ٢٠٢٠